

Мәншүк МӘМБЕТОВА

филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

ТҮРКІТІЛДЕС МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ИНТЕГРАЦИЯСЫ

Түркі мемлекеттерінің интеграциясы тәуелсіздігіне қол жеткізген үлкенді-кішілі мемлекеттердің бірлігі мен дамуына, мәдени экономикасының артуына мол мүмкіндігін туғызады. Мақалада түркі интеграциясының мақсатын айқындайтын алғышарттар туралы сөз болады.

Кілт сөздер: интеграция, экономикалық интеграция, мәдени интеграция, интеграциялық байланыс.

Тарихтың қазіргі даму кезінде әлемнің күшті мемлекеттері, тіпті дүниежүзілік державалар да экономикалық және мәдени интеграция мәселесіне терең мән берді. Бұл ретте Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев қазіргі күрделі геосаяси және геэкономикалық халықаралық жағдайда кез келген елдің жалғыз, жеке-дара дами алмайтынын пегелеп айтып, тарихи-мәдени және географиялық-экономикалық тұрғыдан мүдделес елдермен одақ құрып, аймақтық деңгейде бірлесу мәселесіне ерекше назар аударуда.

XXI ғасырда қайта жаңғырған мәселені күшпен емес, тек түрік халықтарының мәдени интеграциялық, экономикалық қарым-қатынастар арқылы ерікті негізінде шешудің мүмкіндігі туды. Түркі тектес үлкенді-кішілі мемлекеттер жан-жақты дамып, барған сайын бір-бірімен қарым-қатынастары нығая түсуі жаһандану кезеңінде басты құндылықтар болып табылады. Интеграциялық байланыстар саяси, экономикалық, мәдени және ғылыми бағытта жүзеге асуы қажет. Қазіргі дербес түрік мемлекеттердің арасында осы барыстың нышандары жыл өткен сайын жаңа тарихи стратегиялық бағытта өріс алуда. Мысалы, қазақстан мен Түркия жоғары деңгейдегі мәдени-интеграциялық, экономикалық байланыстары Қазақстан тәуелсіздігін жарияламас бұрын бастаған болатын. Сол кездегі Түрік Республикасының Президенті Тұрғыт Өзалдың және Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бауырластық, достық қарым-қатынасы болашақ экономикалық, интеграциялық қарым-қатынастың дамуына жол ашты. Сол кездерден бері жоғары деңгейдегі өзара ресми сапарлар бауырлас екі ел арасындағы мәдени, экономикалық қарым-қатынастар мен ынтымақтастық ұдайы дамып, нығаюына үлкен септігін тигізуде. Тарихи тұрғыдан алғанда аз ғана уақыт ішінде елдеріміз арасындағы қатынастар өзара сенімнің биік дәрежесіне көтерілді. Жемісті ынтымақтастықтың айқын нәтижесі ретінде Қазақстан мен Түркия арасындағы стратегиялық әріптестік қатынастар достық, бауырластық және

сындарлы үнқатысу бағытында дамуда. Мұның жарқын дәлелі Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Түркияға 2009 жылғы қазандағы ресми сапар барысында қол қойылған Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы Стратегиялық әріштестік туралы шартты айта аламыз. Халықаралық сараптау – талдау қауымдастығы бүгінгі Түркия мемлекетін барынша қарқынды даму үстіндегі және жаһандық дағдарысты табысты еңсеріп қана қоймай, экономикада белгілі бір табыстарға қол жеткізген, Еуропадағы экономикалық ахуалды жандандырған қорғаушы күш ретінде сипатталады.

Соңғы жылдары табысты жүргізген экономикалық саясаттың нәтижесінде түрік экономикасы әлемде 16-шы орынға және Еуропада 6-шы орынға ие. Қазіргі таңдағы Түркия үкіметінің стратегиялық мақсаты – әлемдегі бәсекеге мейлінше қабілетті 10 елдің қатарына ену [1].

Түркия – Қазақстанның аймақтық сенімді сауда-экономикалық әріштесі. 2010 жылдың қорытындысы бойынша, екі ел арасындағы сауда айналымы 2,9 миллиард АҚШ долларын құраған. 2011 жылдың қорытындысы бойынша, бұл сан 3,9 миллиард АҚШ долларына жетті. Келешекте Қазақстан мен Түркия арасындағы сыртқы сауда көлемін 10 миллиард АҚШ долларына дейін ұлғайтуға бағытталған.

Қазақстан мен Түркия арасындағы теміржол магистралін жолға қою мақсатында «Түркия-Иран», «Иран-Түркіменстан-Қазақстан» және «Карс-Ахалкалаки-Тбилиси-Баку» темір жолдары магистральдерін салып бітіру Қазақстан мен түркия арасындағы сауда айналымын және Қазақстанның энергия ресурстарын әлемдік рыноктарға тасымалдауды едәуір ұлғайтуға, каспий аймағы мен Еуропа арасындағы тікелей көлік қатынасын нығайтуға мүмкіндік туғызады [1].

Қазақстан ТМД, Кеден Одағы, Еуразиялық экономикалық одақ, орталық Азия ынтымақтастық ұйымы сияқты әртүрлі аймақтық экономикалық интеграциялық жобаларға белсене қатысып келеді. 2011 жылы Алматы қаласында Президент Н.Ә.Назарбаевтың ұсынысымен Түркі тілдес елдердің ынтымақтастық кеңесі (Түркі кеңесі) құрылды. Оған дейін, 2009 жылы Нахчыванда өткен Түркітілдес елдердің IX саммитінде Елбасымыз Түркі кеңесі аймақаралық ұйымын құру жөнінде ұсыныс жасаған еді. Оның мақсаты түркітілдес елдердің арасындағы экономикалық, мәдени-гуманитарлық байланыстарды нығайту, ортақ қауіпсіздік мәселелерді шешу болып табылады [2].

XX ғасырдың екінші жартысы интеграциялық процестердің белсенді даму кезеңі болды. Осы уақытта БҰҰ, ЕҚЫҰ, ХВҚ ірі бірлестіктер жұмыс істей бастады. XXI ғасырдың басында интеграциялық тәжірибе жаңа мазмұнмен толықты. Интеграциялық құрылымдарды құру жылдамдығы мен қарқыны өзгерді. Жаһандану мен мәдени үйлесімділіктің қазіргі кездегі бет алысы ұлттық сана мен өзгешеліктің даму мүмкіндіктерін шектеуде [3].

Сондықтан да көп жақты ынтымақтастықты жақтайтын идеология ерекше маңызға ие болуда. Мұндай идеологияның негізін тең құқықтық және өзара тиімділік, адамға құрмет, оның құқығы мен сәттілігіне қамқорлық ұстанымы құрылуы тиіс.

Прагматизм мен идеологиялық бөлікті біріктіру – Еуразиялық стратегияны кең жүзеге асыру жолындағы маңызды кезең болған. ЕурАзЭҚ (Еуразиялық Экономикалық қауымдастық) табысы мен бәсекеге қабілеттілігінің кепілі. Қауымдастықтағы интеграцияның нормативтік-құқықтық негіздері көп ретте Еуропалық одақты құру мен дамыту тәжірибесінің тікелей көрінісі болып табылады. Алайда ЕурАзЭҚ-ты қалыптастыру және дамыту стратегиясында еуропалық тәжірибе сол күйінде көшіріле салмай еуразиялық аймақтық ерекшелігі ескеріліп, тереңнен ойластырылып барып жасалады. Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаев бұл жөнінде: «ЕурАзЭҚ құрылымының диалогтық негіздерін дамытудың стратегиялық бағыттары мен ынтымақтастық қарқыны, бәлкім, ЕС үлгісін еске түсіретін болар. Дегенмен, Еуразиялық экономикалық қауымдастыққа мүше мемлекеттердің тарихи, мәдени менталитеттік ұқсастығы олардың байланыстарын мейлінше тығыз және қамтитындай ете түседі» [4].

Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаев ұсынған Еуразиялық интеграция идеясының жүзеге асуының негізі 1995 жылғы 20 қаңтарда Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясы арасындағы кедендік одақ туралы қол қойылған Келісімде қаланған болатын. Бұл қадам құрылтайшы елдер үшін негізгі мақсат емес, керісінше еуразиялық аймақтағы мейлінше терең интеграцияны қалыптастыру сияқты мәселені шешудің амалы еді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев атап айтқандай, «Біздің елдеріміз бен халықтарымыздың іс жүзінде жүзеге асыратын интеграциялық әрекеттері рыноктық және демократиялық реформаларды табысты жүргізуге ықпал етеді. Экономикалық интеграция мәселелерін шешіп алмай, саяси жақындасуға үміт арту екіталай, ал оған тауарлар мен қызмет көрсетудің, капитал және жұмыс орындарының ортақ рыногын жасау арқылы жетуге болады» [5]. Кедендік одақ құру арқылы Еуропалық интеграцияны дамыту посткеңестік республикалардың алдында тұрған сауда-экономикалық ынтымақтасты, бірлестікке мүше мемлекеттер арасындағы ықпалдастықты тереңдету, өзара сауда операцияларындағы шектеулерді жою, ұлттық экономикаларды тиімді реформалау сияқты басым міндеттерді іс жүзінде шешуге бағытталған.

Осы арада айта кететін бір жәйт, Түркі Кеңесі мен Еуразиялық Экономикалық одаққа Қазақстанның бір уақытта белсене қатысуы қарама-қайшылық туғызбай ма деген орынды сауал тууы заңдылық. Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Тарих толқынында» еңбегінде: «Менің ойымша, мұндай ықпалдастық құрылымдардың есігі түркі халықтарына, тіпті

түркі емес халықтарға да әрқашан ашық болуы тиіс. Өйткені өзгелерден іргені аулақ салу мәдени томаға-тұйықтыққа және тоқырауға ұрындырмай қоймайды. Әрбір мәдениет өркениеттердің бір-бірімен жанасып, ортақ тіл тауып араласуы арқасында ғана өзінің дербес тұтастығы мен ұқсастығына қол жеткізе алады. Өзінің бұрынғы бастауларына оралады...

Түркі әлемі барлық уақыттарда да әртүрлі халықтар мен мәдениеттерді бір-бірімен байланыстыратын дәнекер буын болып келді» [6], – деп Түркі халықтарының барлық халықтармен әруақытта мәдени байланыста болғанын ескертеді.

Сондықтан мемлекетіміз қандай саяси немесе экономикалық одаққа енбесін, бірінші кезекте ұлттық экономикалық және мәдени мүдделерімізге қайта бойлауы шарт. Сондай-ақ аталмыш ұғымдарды құру туралы ұсыныстардың Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевқа тиісті екенін ұмытпағанымыз абзал.

Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Ресей Президенті Б.Н.Ельцинге жазған хатында: «Қазақстан интеграцияның аса тығыз формаларына да дайын болатын... Бұған Қазақстан тарапы жасаған төрт мемлекеттің Келісімі шеңберіндегі ортақ экономикалық кеңістік құру туралы Келісім шарттың жобасы дәлел бола алатын еді» [5], – дейді.

Кедендік Одақ туралы Келісім 1997 жылы Кедендік Одақтың қалыптастырған кездегі тарифтік емес реттеудің ортақ шаралары Келісім-шарт және Кедендік одақ құру келісіміне қатысушы мемлекеттердің Дүниежүзілік сауда ұйымына ену кезіндегі Халықаралық сауда келіссөздері жайындағы Хаттамамен толықты. Бұл құжаттар тараптардың әртүрлі экономикалық салалардағы қызметтері мен міндеттемелерінің ортақ принциптерін айқында берді.

Кедендік Одақ шеңберінде тауарлар мен қызмет көрсетудің еркін қозғалысын қамтамасыз ету үшін Қазақстан Президенті қазіргі кезде қолданылып отырған тарифтік шектеулерді алып тастауды не елеулі түрде қысқартуды, сандық шектеулерді және өзара саудадағы тарифтік емес реттеудің өзге де шараларын жоюды, тараптардың кедендік территорияларындағы тауарлар транзитіне шектеуді алып тастауды ұсынды.

Отып-энергетикалық салада Н.Ә.Назарбаев жаңа сапалық біріккен энергожүйені құру, қуат көздерін екі жақты тасымалдау мәселелерін шешеу қажеттігін атап көрсетті [5].

Посткеңестік кеңістіктегі экономикалық ықпалдастықты тереңдету мен оның қозғалысын күшейту қажеттігі алдыңғы кезекке шықты.

Айқын белгіленген функционалдық құрылымы мен тиімді қызмет ету механизмдері және алға қойған нақты да анық мақсаттары бар, толыққанды мемлекетаралық ұйымды құру Еуразиялық интеграцияның жаңа кезеңі болды. Бұл ұйым Еур Аз ЭҚ (Еуразиялық Экономикалық қауымдастық) болатын.

Елбасы бұл жобаның құндылығын былай дәлелдейді: «Еуразиялық Одақты құру моделінің негізіне алынған базалық жәйттер, дәлірек айтқанда, экономикалық мақсатқа, қатысушы мемлекеттердің ішкі және сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз етуге негізделген көп деңгейлігі және әр қилы жылдамдықтағы интеграция – міне, осының бәрі бүгінде жұмыс істеп тұрған интеграциялық бірлестіктерде көрініс тапқан» [7].

Еуразиялық интеграцияның мейлінше көтерілуіне Ресей Федерациясының Президенті В.В.Путиннің рөлі айрықша. Еуразиялық Экономикалық қауымдастық құру туралы Келісім-шартқа Қазақстан, Ресей, Беларусь, Қырғызстан, Тәжікстан президенттері 2000 жылғы 10 қазанда Астанада қол қойды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев бір газетке берген сұхбатында: «Қазақстан Еур Аз ЭҚ-тың мүшесі ғана емес, оның бастамашысы және бұл бірлестіктің шын мәнісіндегі «отаны» болып табылады» [4], – деген болатын.

Еуразиялық интеграцияны ілгері жылжыту мен дамытуда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың рөлі орасан зор.

Түркі мемлекеттерінің интеграциясы тәуелсіздігіне қол жеткізген үлкенді-кішілі мемлекеттердің бірлігі мен дамуына, мәдени экономикасының артуына мол мүмкіндігін туғызады. Түркі дүниетанымында бірлік идеясы әр уақытта болған. Түркі әлемінің бірлесуі қажеттіліктен туған дүние. Әлем саясаткерлерінің пайымдауынша, ХХІ ғасырдың екінші ширегінен бастап дүниежүзіндегі геосаяси күштердің салмағы Азия құрлығының Орталық және Шығыс бөлігіне түсуі ықтимал. Американың «Үлкен таяу Шығыс» жобасы, Қазақстан аймағында Қытайдың салмағы мен қысымы, Ресей, Еуропа одағы, Иран және Үндістан сияқты державалардың Орталық Азияға қатысты саясиэкономикалық жоспарларының болуы, Түркі мемлекеттерінің бірлесуіне негізгі себеп болады.

Түркі мемлекеттерінің қайта бірлесуі Еуразия Кеңістігіндегі күштердің тепе-теңдігін сақтайды. Түркі Кеңесі Қазақстанның Еуразиялық Одаққа тәуелді болып келуінен сақтайды. Тәуелсіздігіне енді ғана қолы жеткен түркі мемлекеттері жаһандану сияқты қауіп-қатерлерге бірлесіп жауап беруге мүдделі. Түркі интеграциясының мақсаты - өзге мәдени, этностық топтарға күш көрсету емес, керісінше өзінің түркілік болмысын, мәдениетін, тілін сақтап, ортақ мәдени-ақпараттық кеңістік құру, саудасаттықты, шаруашылықты нығайту, өзара тиімді экономикалық жобаларды іске асыру.

Бүгінгі таңда іс жүзіне асырылып жатқан жұмыстар түркі елдері интеграциялық дамуына мол мүмкіндік туғызады. Қазақстан, Түркіменстан, Әзербайжанның табиғи энергетикалық байлығы, Түркияның, Өзбекстанның білекті жұмыс күші, Қазақстан мен Түркияның халықаралық беделі мен геэкономикалық жағдайы, Каспийдің энергетикалық қорларын Түркия арқылы Еуропаға жеткізудің мүмкіндігі, Түркия мен Еуропаның сапалы

сауарларын «Жібек жолы» жобасы арқылы Қытайға жеткізудің мүмкіндігі, Түркия мен Еуропаның нарығына шығу сияқты экономикалық факторлар интеграцияның тиімділігін арттырады. Түркітілдес елдер тығыз ынтымақтастықта болғанда ғана үлкен мүмкіндіктерге қол жеткізе алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Түймебаев Ж. Түбі бір Түркия: тоғысқан 20 жыл // Егемен Қазақстан. 22 мамыр 2012 ж. 1-2-б.
2. Момынқұлов Ж. Түркітілдес мемлекеттер интеграциясы // Егемен Қазақстан. 10 қаңтар 2013 ж. 4-б.
3. Тайыр Мансұров. Нұрсұлтан Назарбаевтың өмірде жүзеге асқан Еуразиялық жобасы. –М., Реал-Пресс, 2012. –320 с.
4. Интервью Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева журналу «Caspian Energy» октябрь, 2005 г. //www.akorda.kz
5. Переписка Президентов Российской Федерации Бориса Николаевича Ельцина с главами государств и правительств. 1996-1999: в 2 т. Т. 1. М.: БРЭ 2011. С. 398.
6. Назарбаев Н. Тарих толқынында. –Алматы: Атамұра, 1999. –296 б.
7. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Еуразиялық интеграция...» Халықаралық форумында сөйлеген сөзінен. Астана, 18-19 маусым 2004. // www.akorda.kz

РЕЗЮМЕ

Интеграция тюркских государств зарождает много возможности усилению культурной экономики, единства и развития больших и малых государств взявших независимость. В статье речь идет о предпосылках выявляющих цель тюркской интеграции.

(Мамбетова М. Интеграция тюркских государств)

SUMMARY

Integration of the Turkic states engenders many opportunities strengthening cultural economy, unity and development of large and small states have taken independence. The article focuses on the premises which revealed Turkic integration goal.

(Mambetova M. Integration of Turkic states)

ÖZET

Türk devletlerinin entegrasyonu bağımsızlığa kavuşan büyük-küçük devletlerin birliği ile gelişimini, kültür ve iktisadını olumlu etkilemiştir. Makalede türk entegrasyonunun amacını belirleyen ön şartlardan söz edilmektedir.

(Mambetova M. Türk devletlerinin entegrasyonu)